

ՄԵՐ ԹՂԹԱԿԻՑՆԵՐԸ

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՑ

Վերջին թղթակցութենէ ետքը,—թէև ոչ անմիջապէս,— բաւական կարևոր դէպքեր տեղի ունեցան Կ. Պօլսի մէջ: Բայց ամենէն մեծ դէպքը տեղի ունեցաւ Կովկասի մէջ՝ Հայոց դպրոցական և եկեղեցական խնդիրներուն բարւոյք կարգադրութեան մասին հրատարակուած կայսերական Ուրազով, դէպք մը՝ որ մեզ ալ պատճառեց մեծ ուրախութիւն և ոգևորութիւն:

Պօսենք այդ դէպքերու վրայ:

Ա.

Ամինէն յառաջ ժամանակագրապէս պէտք է յիշատակեմ, թէև քիչ մը ուշ, պ. Կարապետ Եղեանցի մահը՝ Ռուսիոյ մայրաքաղաքին մէջ և այստեղ՝ Թուրքիոյ Մայրաքաղաքին մէջ՝ իր յիշատակին եղած յարգանքը: Պէտք է խոստովանել՝ որ պատկառելի շքեղութեամբ մը յարգուեցաւ և օրհնուեցաւ Եղեանցի յիշատակը այստեղ՝ շնորհիւ Ազգ. Պատրիարքարանի կողմէ եղած պաշտօնական կարգադրութիւններու և սարքուած հոգևոր հանդէսին.—կարգադրութիւնները՝ հանգուցելոյն դադարին վրայ պատկեր դնելու համար, և հանդէսը՝ այս տեղ երևան բերելու համար իր ծառայութեանց արժէքը: Քանի որ Եղեանց ուղղակի յարաբերութեան մէջ մտած էր Թուրքիոյ Հայոց հետ՝ թէ Սանասարեան Վարժարանով և թէ Մահակ-Մեսրոպեան Գրական Մրցանակով, Ազգ. Պատրիարքարանը, իբր պաշտօնական կենդրոնը այդ երկու հաստատութիւններուն, լիովին կատարեց իր բարոյական պարտականութիւնները: Մայրաքաղաքիս թերթերը առաւել կամ նուազ ճշտութեամբ նկարագրեցին արդէն Բերայի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ մէջ կատարած հանդէսը՝ նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Հօրէ ԼՈՅՍ շաքարթերթի այս մասին գրածները աւելի ուշագրաւ էին:

Եղեանցի մասին արտայայտուած յարգանքները աւելի ևս շեշտուեցան՝ երբ լուեցաւ՝ թէ հանգուցեալը իր հարստութեան կարևոր մէկ մասը կտակած է Սանասարեան Վարժարանի: Շատեր կարծեմ էին որ Եղեան միայն խօսքով բարերար մը եղած էր. բայց այդ կտակը ցոյց տուաւ՝ որ նա իսկապէս հասկցած է բարերարութեան նշանակութիւնը:

Լոմայ

Բայց մենք դեռ աւելիին կսպասենք: Եղեանցը սկիզբէն ի վեր ճանչցուած է ազգասէր մը. կարելի չէր սակայն, այս տեսակէտէն ուսումնասիրել զինքը Կ. Պօլսի մամուլին մէջ. այս մասին շատ աւելի ձեռնհասութիւն ունի Կովկասի մամուլը: Եղեանցի ոգին հարկաւ ծածկուած է իր գրական գործերուն մէջ, որոնք ուսերէն են մեծ մասամբ: Մենք լսած ենք՝ որ այդ գործերը ընդհանրապէս ուրիշներու աշխատութեան արդիւնք են *) և Եղեանցի անունը կկրեն: Այսպիսի աշխատութիւն մը անարժէք չէ. վասն զի կենթադրուի՝ որ Եղեանց ինքը կյալանար ինչ է գործին ծրագիր և գործադրել կուտար զայն ձեռնհասներուն կամ մասնագէտներուն: Այսպէս կամ այնպէս, մենք կսպասենք՝ որ շէնք շնորհք ուսումնասիրութիւն մը հրատարակուի, հատոր մը **) Ռուսիոյ մէջ, որ պատկերացնէ Եղեանցը իր ամբողջ կեանքով: Ինչ թերութիւններ ալ ունենան մեծ անձնաւորութիւններ, որոնք սակայն ամենէն գործունեայ դեր մը ունեցած են իրենց ազգին մտաւոր և գրական կեանքին մէջ, ևայլն, պէտք է որ այսպիսիներու կեանքը իրենց ամբողջութեամբ ուսումնասիրուի ու տրուի ժողովրդեան ձեռքը: Այսպիսի ուսումնասիրութիւններ ամենէն ընտիր և ամենէն օգտակար գրքերն են, որ շարունակ կրնան կարգացուիլ ժողովրդի ամեն դասակարգերուն մէջ:

Մեր մէջ Եղեանցը ճանչցողներ ու չճանչցողներ հաւասարապէս բաներ մը գրեցին ու խօսեցան իր մահուան առթիւ: Ասոնք, մանաւանդ ձրի խօսքեր ու գրութիւններ, բան մը չեն արժէր. կատարեալ և լուրջ աշխատութիւն մը պէտք է Եղեանցի մասին, զինքը ծանօթացնելու համար: Շատ փափագելի է որ Լումայ գոնէ Եղեանցի ուսերէն գործերը ծանօթացնելու ձեռնարկ մը ընելու առաջնութիւնը ունենար. ձեռնարկ մը լուրջ և անաչառ:

Բ.

Մայրաքաղաքիս մէջ ամենէն կարևոր դէպք մըն էր Յուլիս 8. Ուրբաթ օր պատահածը, Մէլամլըք-ի հանդիսի պահուն, դաւաճանութեան դէպք մը Վեհ. Սուլթանի անձին դէմ, որ չհասաւ իր նպատակին: Թէ թուրքիոյ և թէ Եւրոպայի թերթերը լայնօրէն գրադեցան այս դէպքին նկարագրութեամբ, ա-

*) Հիմնովին սխալ է այդ լուրը. Եղեանցը ինքնուրոյն և ամենալուրջ գրագէտն էր Ռուսիոյ հայոց մէջ: ԽՄԲ.

**) Լումայի աշխ. պ. Ս. Գաբրիէլեանն արդէն պատրաստում է հանգ. մանրամասն կենսագրութիւնը: ԽՄԲ.

տոնք հարկաւ ծանօթ են Ռուսահայոց. հետեաքար աւելորդ է ատոնց կրկնութիւնը. նոյն իսկ եթէ ուղէինք կրկնութիւն մըն ալ ընել՝ կարելի չէր ճշտութեամբ ընել. վասն զի դեռ քննութիւնները կշարունակուին դաւադրութեան բոլոր պարագաները ճշտելու և ստուգելու համար, որոնք անծանօթ են ժողովրդին. բայց ինչ որ ծանօթ է և մեծ կշիռ ունի Թուրքիոյ Հայոց համար, այն ալ սա է՝ թէ դաւադրութեան հեղինակները հայ չեն: Հակառակ քանի մը պաշտօնեաներու պնդումին, որոնք իբր թէ երկրին և Սուլթանին մեծ ծառայութիւն մը մատուցած ըլլալու գիտումով ըսած և պնդած են՝ թէ հայեր եղած ըլլան դաւադրութեան հեղինակները, Սուլթանը այս նուազ արդարադատ շեշտով մը վճռած է՝ թէ հայեր չեն անոնք. և իրաւի եղած քննութենէն կհետեի որ անարշիստներու կողմէն գործադրած դաւադրութիւն մըն է փորձուածը, և պեղծիգացի մը, որ կալանաւորուած է այս առթիւ, խոստովանած է ամեն բան:

Այս դէպքը մեծ կարևորութիւն ունի Թուրքիոյ հայոց համար, մանաւանդ Կ. Պօլսի մէջ. վասն զի հայեր հազիւ շունչ կառնեն դեռ ծանօթ դէպքերէն ի վեր: Զանազան ձեռնարկութիւններու և փորձերու արդիւնքով՝ Հայոց յայտնի հաւատարմութիւնն ու ծառայութիւնները դէպի Օսմանեան գահը կասկածելի դարձած էին և դեռ են. գաւառներէն մայրաքաղաք ամենէն պատուաւոր մարդոց երթեկն իսկ դժուարացած և գրեթէ անկարելի դարձած է. դժուարութիւնները այնքան շատցած են՝ որ մարդիկ նախամեծար կհամարին չարժիք իրենց տեղերէն. և այս դժուարութեանց արդիւնքով վաճառականական գործառնութիւններ ալ դժուարացած և գրեթէ այլափոխուած են: Երբ դեռ այս վիճակի մէջ է հայութիւնը Թուրքիոյ մէջ, մեծ կարևորութիւն ունի Սուլթանի անձին դէմ փորձուած դաւանքին ձախողուելը, և մանաւանդ սա պարագան թէ հայեր չեն այս դէպքին հեղինակները:

Կրնամ վստահեցնել ձեզ՝ թէ Թուրքիոյ Հայեր կուզեն խաղաղ ապրել. բուն ժողովուրդը՝ նուիրուած իր գործին և զբաղմունքին՝ երբեք համամիտ չէ այն բոլոր գործերուն, որ տեղի ունեցան երբեմն մասնաւորներու կողմէն. և բուն ժողովուրդը ոչ միայն համամիտ չէ ատոնց, այլ նոյն իսկ լուր ալ չունի եղածներէ: Մեզ համար շատ շատ ուրախալի պարագայ մըն ալ սա է՝ որ Թուրքիոյ Սուլթանը անձնապէս այս համոզումը ունի և քանիցս յայտարարած է Հայոց Պատրիարքին՝ թէ ամեն ազգի մէջ չար մարդիկ կգտնուին, թէ ինքը վստահ է Հա-

յոց հաւատարմութեան վրայ, և այլն. այնպիսի խօսքեր ու ենթադրութիւններ, որ ցանկալի կլար յաճախ լսել թագաւորէ մը բերնէն: Հայոց Պատրիարքն ալ ամէն առթիւն եկեղեցոյ բեմէն պաշտօնապէս արձագանք եղած է կայսերական յայտարարութիւններուն:

Եթէ Ուրբաթ օրուան դէպքը աւելի աղետալի ելք մը ունենար, աւելի քան ինչ որ ունեցաւ, եթէ այս կամ այն հայատեաց պաշտօնեաներու խօսքերը կշիռ մը ունենային, կարելի չէր որ Թուրքիոյ հայեր և մասնաւորապէս մայրաքաղաքացիներ չկէէին աղետալի հետեանքը նոյն դէպքին: Բայց ուրախալի է՝ որ Կայսրը քանիցս իր կայս. բարեները հաղորդել տալով Հայոց Պատրիարքին՝ իր վստահութիւնը յայտնած է Հայոց մասին և Ս. Պատրիարքի կողմէն մատուցած ուղերձները արժանացած են կայսերական գոհունակութեան: Երանիք է կայսերական այս բարի տրամադրութիւնները խանգարող ու է դէպքեր տեղի չունենային՝ և հալածունք երբեք չիրշուէր այնպիսի արարքներու մէջ, որոնք ոչ պատուաբեր են, ոչ ալ օգտակար Հայ Ազգին համար: Վասն զի ոչ հայերու կողմէ կշահագործուի հայոց այդ դժբաղդ վիճակը և ամէն հաւանակատնութիւն կայ ու է կասկած իրադործելու և Հայոց վերագրելու ու է դէպք, նոյն իսկ մտացածին բաներ, որոնց արձագանք կըլլայ եւրոպական մամուլը: Ասոնց կարգէն է անհ Իզմիրի (Ջմիրուհի) դէպքը, ուր աստին անդին գտնուած են հրազէն և պայթուցիկ նիւթեր և ասոր հետեանքով կալանաւորուած են բազմաթիւ հայեր: Իրողութիւնը ստոյգ է, բայց երևոյթը օրսալ. վասնզի Իզմիրի պէս քաղաք մը, ուր մարդիկ դրամէ և կնոջմէ զատ բանի մը կարեւորութիւն չեն տար, ելլել հայոց վերագրել այնպիսի արարքներ, որ ունէ նպատակ կամ նշանակութիւն չունին ազգային շահերու համար, տարօրինակ իրողութիւն մըն է: Առ այժմ յայտնուածը սա է՝ որ ասոնք անարշիւտներու գործեր են, որոնց մէջ կրնայ գտնուիլ ամէն ազգէ անհատներ:

Վերջերս զրոյցներ ալ տարածուեցան Փոքր Ասիոյ և Սիրիոյ ինչ ինչ քաղաքներուն, մանաւանդ Կեսարիոյ մասին, ուր իբր թէ օդը հանուած ըլլան երեք մզկիթ, և այլն. բայց ասոնք զրոյցներ էին իսկապէս և հաւանաբար յատկապէս շինուած հայերը նորէն թշուառացնելու՝ առիթ տալով կատաղի կոռորածներու: Այս բոլոր երևոյթները պէտք է նշանակութիւն ունենան անոնց համար, որ իրենց բան գործ ըրած են ազգէն հեռու ապրիլ, ազատ տեղեր, անզգալ անոր ներքին ցաւերուն:

և պէտքերուն անտեղեակ, ապրել այդ տեղեր և խաղալ բուն անմեղ ժողովրդի կեանքին, պատուին, վարկին և դրամին հետ:

Չենք գիտեր՝ թէ ինչ պիտի ըլլայ այս վիճակին վերջը: Գիտեմք միայն՝ թէ երբ չշահագործուիր բարի ժողովրդեան խաղաղութիւնը Թուրքիոյ մէջ՝ ան կրնայ աւելի լաւ զգալ ինքզինքը, կեդրոնացնելով իր բոլոր ոյժերը իր կրթութեան ու դատարարականութեան, իր հարստութեան, իր եկեղեցական բարեկարգութեան գործերուն մէջ:

Գ

«Աչքերնիս լոյս».—1903 Յունիս 12 էն մինչև 1905 Օգոստոս 1, գրեթէ երկու տարուան տագնապնդէ ետքը, Ազգիս Վեհ. Հայրապետը կրցաւ քաղել իր ջանքերուն արդիւնքը Ռուսահայոց եկեղեցական և դպրոցական կալուածներու խնդրին բարւոք կարգադրութեան համար հրատարակած Ուրազով: Ամեն. Հայոց Ս. Կաթողիկոսին հեռագիրը, ուղղուած Թուրքիոյ Հայոց Ս. Պատրիարքին, կատարելապէս մխիթարական էր և մեծ յոյսեր կնեռնէր. որովհետեւ ոչ միայն Բլէվէի և Կալիցինի «մեծ» անձնաւորութեանց Հայոց մասին ըրած անիրաւութիւնները կջնջէին, այլ նաև հայոց իրաւունքները կճանչցուէին 1874-ի օրէնքին համեմատ: Այս մեծ բարեբախտութիւն մըն է Հայ եկեղեցոյ համար ընդհանրապէս և մասնաւորապէս Ռուսահայոց համար, որոնք մէկէ աւելի աւանդներ ունին իրենց քով, որ ընդհանուր Ազգին կպատկանին և ետքը իրենք իրենց վերահաստատուած իրաւունքներուն շնորհիւ յառաջդիմութեան և զարգացման նոր դարագլուխ մը կբանան ազգային պատմութեան մէջ: Այս յաջողութիւնները ձեռք բերելու համար անխռնջ աշխատութիւններ նուիրուեցան վեհափառ և ալեփառ Հայրիկէն սկսեալ ամէն եկեղեցական, որ գիտէր խնդիրը և կրնար բան մը ընել՝ ըրաւ Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքին գործունէութիւնը մասնաւորապէս արժէքաւոր է երկու տարուան ընթացքին մէջ: Մենք երախտագիտութեամբ կյիշատակենք այս պարագան և մեր խորունկ յարգանքը կարտայայտենք բոլոր անաչառ և անկեղծ աշխատողներուն, ըլլան եկեղեցական, ըլլան աշխարհական:

Պէտք է ըսել, որ մենք անձնապէս շատ յոռետես էինք և չէինք ակնկալեր՝ որ այսպիսի յաջող ելք մը պիտի ունենային եղած դիմումները: Այս յոռետեսութիւնը սակայն՝ հաւանքի բան մը չէր: Համարաւական շարժումին արդիւնքն էր ան. այն շարժումին, որ Վրաց եկեղեցին ձուլեց իր մէջ, այն շարժումին, որուն առջև Կովկասի այլացեղ և այլալեզու հա-

մայնքները ցիր ու ցան եղան, այն շարժումին, որ հրէաները սարսեց Ռուսիոյ մէջ, այն շարժումին, որ ֆինները զրկեց իրենց ազգային մեծ իրաւունքներէն, այն շարժումին, որուն առջև ներսէս Ե.-էն ետքը հայերն ալ սկսան անհանգիստ ըլլալ և այլ և այլ սեղմումներով վերջապէս իրենք զիրենք գտան 1903 յունիս 12-ի Ուքադին առջև: Մեր յոռետեսութիւնը սաստկացաւ մանաւանդ, երբ տեսանք թէ Ամեն. Հայոց Կաթողիկոսը նախահոգ միջոցներ ձեռք կառնէր Լուսաւորչի Աթոռին ապագային համար և այսնպատակաւ ներկայացուցիչ մըն ալ կղրկէր Կ. Պօլիս խորհրդակցութեան համար: Կան մարդիկ, որ հակառակ տիրող յոռետեսութեան, հայոց դիմումներուն այս յաջող և փառաւոր ելքը կվերագրեն Ռուս և Ճաբոնական պատերազմի ելքին, որ իր աննպաստ ընութեամբ կուգայ վերիվայր փոխել և բարեփոխել ինչ որ աննպաստ է ռուս կայսրութեան յառաջադիմութեան և զօրացման և հետևաբար այս բոլորին սկիզբը, կարամտեն, շնորհակալ պէտք է ըլլալ Ն. Կ. Վեհ. գեղնափառն Միքատայի, որ առիթ ընծայեց իր թշնամուն, որպէս զի իր տկարութեան պատճառները վերցնէ և իր ամբողջութիւնը կազմող այլազան ազգային տարրները զօրացնէ հաւաքական և համայնական ներքին զօրութիւն մը կազմելու համար: Ինչ ալ ըլլայ սակայն, պատերազմի ելքն ու ազդեցութիւնը Ռուսաստանի ներքին կեանքի կազմակերպութեան վրայ Հայեր պարտ են շնորհակալ և երախտագէտ ըլլալ իրապէս մեծ այն անձնաւորութեանց, յանձին Միրսքիի, Վիտտէի, Վարոնցովի նման հայրենասէրներու և մարդասէրներու, որոնք շատ աւելի լաւ ըմբռնած էին իրենց հայրենիքին զօրացման և բարգաւաճման պայմանները, քան անոնք, որ պատճառ եղան շատ մը դժբախտութիւններու և անպատիւ ու արատաւոր գործողութիւններու:

Տեսնենք՝ թէ Ռուս կայսրութեան ձեռք առած սահմանադրական ուղղութիւնը իր իսկ ներքին կանոնաւորութեան և զարգացման ծառայելէ ետքը ինչպիսի օգտակար պիտի ըլլայ իր արտաքին քաղաքականութեան տեսակէտով ալ:

Բայց մենք հիմայ ամենէն աւելի հետաքրքիր ենք 1905 Սոստոս 1-ի Ուքադի գործադրութիւնը տեսնելու: Վասն զի կղզանք՝ թէ ինչ ոգևորութիւն կայ հիմայ է մեր առևանայ եղբարց բով, ինչ նոր ծրագիրներ ու առաջադրութիւններ հայ տարրը լուսաւորելու և զօրացնելու համար: Հայ մամուլը հարկաւ իր օգտակար դերը կատարելութեան պիտի հասցնէ սկըսելով Ս. Էջմիածնէն.—նոր նոր գրքեր լոյս պիտի տեսնեն,

Թերևս նոր թերթեր և հանդէսներ ալ՝ աւելի լուրջ, աւելի շահեկան նիւթերով. ծխական և թեմական դպրոցներ իրենց իրաւունքներուն սահմանին մէջ պիտի տան հայու զաւակնե-
րուն այն կրթութիւնը, որ անհրաժեշտ է մեր անհատական և ազգային տեսակէտներով:

Կարելի պիտի ըլլայ արդեօք այս ոգևորեալ վիճակին մէջ
ողջունել նաև Թիֆլիզի Հրատարակչական Ընկերութեան վե-
րահաստութիւնն ալ, որ ամէնէն և՛ ծառայութիւն մատուցա-
նող հաստատութիւն մը եղած էր: Օ՛ր, մեր բարի նախանձը
շարժելու հափ հմայիչ ապագայ մը կնկատուի մտքիս առջև
Ռուսահայոց համար, որոնք պիտի վայելեն խորհելու, լսուե-
լու, գրելու և ամանաւանդ հրատարակելու ազատութիւնն ու
գոհունակութիւնը:

Երանիթ Թեոֆանյանը ունենալին իրենց առջև բացուած այս նոր ասպարէզին մէջ խորհելու եւ գրելու համար հայ ազգի ամբողջութեան վրայ, արմատախիւրհելու նպատակով անոր մէջ նետուած որոմներն ու բոյսերը:

7

Երբ այս տողերը կվերջացնեմ՝ նոր գէպը մը կուգայ իւր՝ յաւելուած թղթակցութեանս. նորէն հայու մը սպանուած հայու մը ձեռքով—Օգոստոս 13, Շաբաթ՝ առտուն, Ժամը 2-ին, Վսեմ. Արիկ էֆ. Ունճեան գնդակահար կիյնայ Կ. Պոլիս, Ղալաթիա, Խավեար Խանի հոտէ փողոցի մէջ. գնդակահար ընողն է 30—32 տարեկան հայ մը, որ Ամերիկայէն եկած է եղբոր. Դեռ վերջ-նական բան մը չենք գիտեր հարցաքննութեան ելքին վրայ, բայց ինչ ալ ըլլայ այն՝ քստմեքի է: Ինչ կնշանակէ մարդ զարնել, սպանել: Ունճեան իր բոլոր թերութիւններով դէմք մըն էր, որ կպակսի Թուրքիոյ Հայոց մէջէն. ամիրայական տիպերու մէկ մնացորդն էր ան, որ թէև շրջապատուած այն-պիսիներէ, որոնք շատ շքեացուցած էին զինքը, բայց իր հարստութեամբ օգտակար եղած անձնաւորութիւն մըն էր: Անոր յուզմալից բանտարկութիւնը ինը տարի յառաջ իր ազգասիրութեան համար էր, որ գէշ հասկցուած էր. թերեւ իր հարստութեան համար էր, որ գէշ հասկցուած էր. թերեւ իր հարստութիւնը շահագործելու համար թակարդի մէջ ձգեցին զինքը, բայց նա հաստատուն մնաց իր հաւատարմութեան մէջ և իր ատեն մատուցած ծառայութիւնները շնորհեց Օսմ. Կայս-րութեան հանդէպ, որու զինուորական պէտքերու ամենէն նշա-նաւոր հայթայթիչը եղած է և հարիւր հազար ոսկւոյ մեծ բա-նակութեամբ, կրսն, պահանջներ ալ ունի Կառավարութենէն: Ինքը խիստ բնաւորութեան տէր հին գլուխ մը, որ սա-

կայն սիրող եկեղեցւոյ և բարեգործական աշխատութիւններու, մեծ նուիրատուութիւններ ըրած է: Կ. Պօլիս, Իւսկիւտար Ս. Կարապետ եկեղեցին ինքը շինած է 5—6000 օսմ. ոսկի ծախսելով. Դպրեվանքի ինսամակալութեան մէջ այդ հաստատութեան զբամական հոգը ինքը ստանձնած էր և կարծեմ 7—8000 օսմ. ոսկի ալ ատոր նուիրած է, թող ուրիշները, որոնց հաշիւը չէ որ պիտի ներկայացնեմ, Վասն զի վստահ եմ որ լրագրիւններ մանրամասնօրէն պիտի զբաղուին ատոնցմով. ես միայն սկզբունքին վրայ կամիմ ծանրանալ: Իր զբամական գործածութիւններուն մէջ Ունճեան սովելոց խնամակալութեան հաշիւը տալէ յետոյ, միացորդին հաշիւը տուած չէ. այս պարտականութիւնը գուցէ պզտիկութիւն կհամարէր իրեն կամ անվստահելի երևնալու նշան մը. այս է պատճառը՝ որ ազգը մօտէն լուր չունի Ունճեանի ձեռքով եղած այդ վերջին մատակարարութեան մասին, բայց հաշիւ բռնած լինելը գիտենք և հարկաւ այս բոլորը երևան պիտի գան գործնականապէս հաստատելու Ունճեանի մատակարարական ուղղութիւնը: Շա հաւանական է նաև որ կտակ ալ ունենայ հանգուցեալը: Բժիշկները, որ դիագնոսթիկն ըրին իր կուրծքին գամուած գնդակները հանելու համար, շատ առողջ գտած են իր սիրտն ու թոքը և յայտարարեն են՝ որ կրնար դեռ շատ ապրիլ, երբ արդէն ապրած էր 72 տարիներ:

Խնչ շահ այսպիսի բռնի մահերէ: Ունճեան իբր անհատ և ամուրի մարդ կրնար թերութիւններ ունենալ. բայց իբր ազգային անհատ արժէք մը ունէր, և իբր քաղաքացի մեծ յարգ կվայելէր կառավարչական պաշտօնատուներու և պաշտօնեաներու քով: Պալայի աստիճանն ունէր որ զօրաբաժնի զօրավարէն բարձր է. և առաջին աստիճանի Մէճիտիէ շքանշան: Նոյն իսկ Սուլթանին համարումը շահած էր, այնպէս որ բանտարկուածին շատ ետքը դարձեալ արժանացաւ կայսերական շնորհաց իր մատուցած ծառայութիւններուն համար: Ունճեանի մահը ցաւ պատճառած է Կայսեր ինչ որ հաղորդուած է պաշտօնապէս Ս. Պատրիարք Հօր և իւր եղբօր Մաթուս Էֆէնտիի:

Եւ ամէն մարդ՝ որ կճանչնար Ունճեանը, հակակիր թէ համակիր, հաւասարապէս ցաւ զգացին այս զոհին հանդէպ: Դարակէօզեանի սպանումով ազգը 40,000 օսմ. ոսկի կորսնցուց, ժամհարեանի մահով Թուրքիոյ մէջ իր նպաստած որբանոցները փակուեցան. թողունք Ռուսիոյ մէջ իր ըրած բարիքները. Պալեօզեանով Իզմիրի նահապետ ոչնչացաւ իր բարեգործութիւններով, և Ունճեանի այս դժբախտ վախճանը ո գիտէ քանի-

ներ դժբախտ ըրաւ և Ազգը զրկեց թերևս մեծագոյն կտակներու բարիքներէ — թէև լսած ենք, ինչպէս ըսինք, որ կտակ ունեցած ըլլայ:

Ունճեան այս վերջին տարիներու մէջ իբր թէ քաշուած էր Պատրիարքարանի գործերէն ժողովականի հանգամանքով: Բայց ոտքով ձեռքով մէջն էր հեռուէն, ստէպ օգտակար, երբեմն ալ աւելորդ կերպով: Իսկ ուղղակի մէջն էր Սանասարեան Վարժարանի և Դպրեվանքի խնամակալութիւններուն: Դպրեվանքի համար այլ ևս չէր առատաձեռներ առաջուան պէս: Դրպրեվանքի մատակարարութիւնը փոխանակ բարձր պահելու, ինչպէս կընէր իր առաջին տարիներու մէջ՝ առատացնել դպրեվանքի հասոյթը, կը բաւականանար միմիայն անհրաժեշտը լրացնելով վարել ատոր մատակարարութիւնը: Այս դրութիւնը բաւականին նեղը ձգեց Դպրեվանքի մատակարարութեան ճիւղը, սկսաւ աղղել բարոյականի ալ վրայ, և Դուրեան Սրբազան՝ Աբիկ էֆ.-ի հետ գէշ չըլլալու համար այն աստիճան համակերպեցաւ, որ այս անտանելի կացութեան դարման մը գտնելու համար հրաժարեցաւ Դպրեվանքի Փոխ-Վանահայրութենէն և Վերատեսչութենէն:

Ունճեան այս վիճակին մէջ կը թողու Դպրեվանքը, որուն հետ ամենէն աւելի կապուած և յիշուած է իր անունը: Բայց հաւանական է, որ իր կտակը նոյն իսկ Դպրեվանքի համար եղած ըլլայ: Մեր այս միակ կրօն. ուսումնական հաստատութիւնը կը վայելէ իւր եղբօր ալ խնամքը, և կը յուսանք ինչպէս և կփափագինք, որ աւելի գործնական, հետևաբար՝ աւելի օգտակար ապագայն:

ՆԱՄԱԿ ՄՈՍԿՈՒԱՅԻՑ

Մեծարգոյ Հայր Խմբագիր

Անցեալ 1904 թ. «Լուծայի» № 5-ում իւր ժամանակին լոյս տեսաւ և «Մարգիս Արքեպիսկոպոս Զաւալեանի նամակը Խալիպեանին» երջանկայիշատակ Ներսէս Վ կաթողիկոսի մահուան առթիւ: Նամակիս հրատարակիչ պ. Ծ. Շահազիզը դուրան կցում է մի ընդարձակ ծանօթութիւն, ուր ի միջի այլոց, խօսելով Ներսէսի և Մատթէոս արքեպիսկոպոսի յարաբերութիւնների մասին, ասում է թէ «այդ բոլորի հետևանքը լի-նում է (իբր թէ) մի տեսակ սառնութիւն տէրութեան և կաթողիկոսի յարաբերութիւնների մէջ» և թէ այդ պատճառով